

ID ORCID 0000-0001-9199-0270
DOI 10.33625/visnik2021.01.113

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
В. В. ЖЕРДЕВА «ЗОЛОТОЙ ВЕК
ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМОЗДАНИЯ
В ГЕРМАНИИ (1806–1913):
ИСТОРИЯ И СИНТЕЗ ИСКУССТВ»**

Жердев В. В. Золотой век православного храмо-
здания в Германии (1806–1913): история и синтез
искусств. Мюнхен : Kloster des hl. Hiob v. Роцаев,
2020. 360 с., 760 ил.
ISBN: 978-3-935217-81-1

Zherdiev, V. (2020). *Zolotoi vek pravoslavnogo khramozdaniia v Germanii (1806–1913): istoriia i sintez iskusstv* [The Golden Age of Orthodox Ecclesiastical Architecture in Germany (1806–1913): History and Synthesis of the Arts]. München : Kloster des hl. Hiob v. Ročev, 2020. 360 p., 760 il. [In Russian & English].

Проблематика монографії, пов'язана з художніми творами, призначеними для побутування в іншому етно/національно-культурному середовищі, не нова для вітчизняного мистецтвознавства. Маємо чимало праць, які розглядають, наприклад, античні вироби, виконувані для скіфів; або візантійські здобутки, пересажені на давньоруський ґрунт; або західноєвропейські, що ними римо-католицькі культуртрегери намагалися в XVI–XVIII ст. «цивілізувати» народи, традиційно належні до православного світу.

Проте об'єкт монографії В. В. Жердева кардинально відрізняється в цьому плані не тільки належністю до порівняно недавньої історичної доби, а й тим, що часто досліджується перенесення зразків вітчизняного мистецтва у країну, котру ледь не за всіма показниками слід вважати більш розвинутою у культурному відношенні. Крім того, це країна переважно протестантська, в якій розвиток церковного мистецтва зумовлювався та значною мірою навіть обмежувався лютеранською доктриною.

Автор переконливо обґрунтував у вступі актуальність теми, новизну результатів, методологічні основи, всі інші необхідні для висвітлення параметри своєї роботи, як і те, що православний художній вплив у Німеччині з кінця XVIII ст. по

наш час переважно спостерігається саме у руській церковній іпостасі – з порівняно незначною присутністю грецьких, сербських, болгарських, румунських чинників.

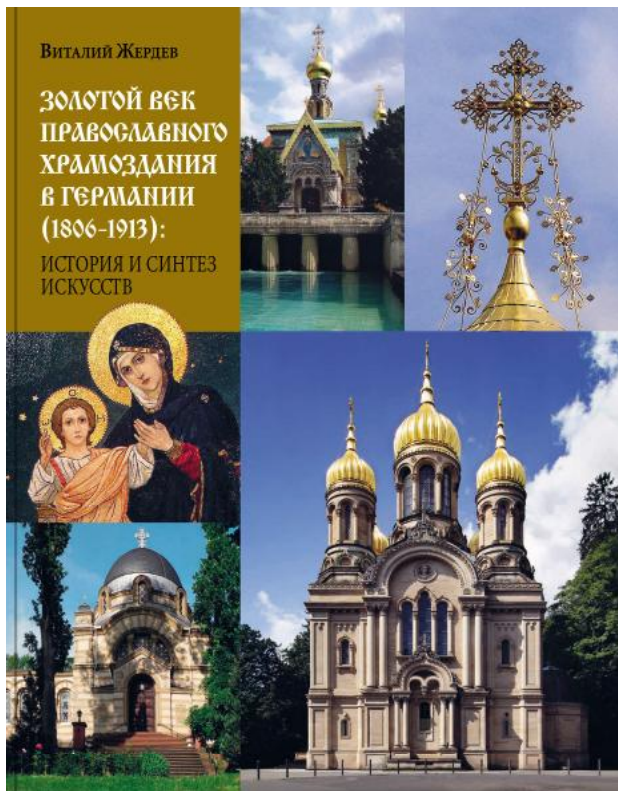
Очевидно, не без впливу німецької наукової літератури (з якою автор обізнаний дуже добре) на самому початку історіографічного розділу коротко, проте достатньо чітко простежено логіку застосування представниками різних архітектурних і архітектурознавчих шкіл таких стилістичних визначень, як

тощо. У результаті ми ще раз переконаємося в умовності та недостатній «розведеності» означених понять попередніми дослідниками, тож у такому взаємозамінному вигляді вони продовжують застосовуватися й сучасними авторами.

Треба одразу з похвалою відзначити досконалий літературний виклад тексту Віталієм Вікторовичем – свідчення високої кваліфікації, ретельності й відповідальності автора. Вступний розділ «Культурна і міжконфесійна взаємодія Росії та Німеччини з XVIII до початку XX століття» висвітлює історіографію русько-германських культурно-художніх зв'язків і простежує динаміку спорудження православних храмів у німецьких землях з XVIII до початку XX ст. За вимогами жанру характер «Вступу» здебільшого констатаційний, історико-статистичний, узагальнюючий бібліографічно-архівні пошуки, перевірені в ході натурних обстежень майже всіх описуваних автором об'єктів. Наступний основний розділ – «Православне церковне мистецтво в Німеччині як явище русько-німецької художньої взаємодії» рясніє влучними власне фаховими художніми спостереженнями й часто несподіваними судженнями, вельми актуальними для сучасної проблематики цього роду творчості.

Наприклад, промовистим є наведений у монографії факт замовлення Обер-прокурором Святейшого Синоду (1880–1905) К. П. Победоносцевим у німецького книготорговця К. Мюллер-Гротте тогочасних західноєвропейських релігійних репродукцій – їх потім розсилали по російських монастирях як зразки для «нового» іконопису. Ми б згадали в цьому контексті ще й контрніціативу «Общества споспешествования русской иконописи», спрямовану на стимулювання традиційного ручного письма, витіснюваного тоді дешевими репродукціями. На захист паперових друкованих іконок, як це не дивно, виступили якраз монастирі, що мали великі прибутки від їх продажу.

У багатьох місцях монографії слушно наголошується на плідності культурних контактів,

починаючи від петровської доби, з германськими державами, навіть коли вони «знаходилися в ар'єргарді європейського мистецтва». Напевно, варто було б уточнити, що в той час Петра I ще більше цікавили сусідні з Німеччиною Нідерланди, котрі в той час (XVII – початок XVIII ст.), навпаки, належали до провідних європейських країн.

Заслуговує на увагу відзначений В. Жердевим пріоритет німецьких художників (брати Грот, Л. Пфанцельт та ін.) у становленні «першої російської школи реставрації» (перша третина XIX ст.), доведення (на прикладі ряду пам'яток) більш раннього, ніж заведено вважати, зародження еkleктики в романтичному її варіанті – на самому початку XIX ст., хронологічне співіснування цього напрямку з пізнім класицизмом.

Автор наполегливо простежує паралелі між відомими російськими пам'ятками (наприклад, решітками Анічкового мосту в Санкт-Петербурзі) та їх німецькими прототипами, постійно відшукує іконографічних і стилістичних попередників описуваних ним творів. Зокрема показує, що архітектурний образ, знайдений В. П. Стасовим у потсдамському храмі (1826–1829), за два роки по тому втілюється у новій київській Десятинній церкві. В усіх цих випадках В. В. Жердев підкреслює інтернаціональний, попри місцеві відмінності, характер тогочасного мистецтва, завдяки якому художники й архітектори Петербурга та Москви, Берліна чи Мюнхена висловлювалися спільною загальносприйнятною фаховою мовою.

Професійно, проникливо й подеколи навіть любовно аналізуючи досліджувані об'єкти, Віталій Вікторович разом із тим уміє помітити прорахунки чи слабину у творах навіть маститих авторів. Так само критично він оцінює різночасові реставраційні втручання, що далеко не завжди (навіть у Німеччині) бувають належної якості, маючи наслідком інколи спотворення первинних архітектурних і малярських форм (церква св. Марії Магдалини у Веймарі). Актуальними для сьогоднішнього сприймаються його судження та висновки щодо пошуку суголосних сучасності підходів до відтворення візантійських зразків у національно й індивідуально забарвлених формах (церква Преображення Господня у Баден-Бадені).

Цінно, що харківський дослідник не проминає нагоди висвітлювати моменти, дотичні до української складової загальноросійського мистецтва кінця XVIII – початку XX ст., тим більше що власне українських храмів у Німеччині обмаль. Він намагається де тільки можна підкреслити українське походження певних іконографічних і стилістичних особливостей, і це дуже помітно, зокрема, в аналізі образів старозавітних пророків Мелхіседека й Аарона у підрозділі «Церква свт. Інокентія Іркутського і преподобного Серафима Саровського в Бад-Наугаймі».

Велика частина матеріалу присвячена ролі німецьких академічних шкіл у православному мистецтві XIX ст. Основна увага, зрозуміло, приділена назарейцям і неоднозначному ставленню до них сучасників і нащадків. Солідаризуючись із іронічно-критичними оцінками Гете й однодумців, автор одночасно показує значення назарейців для виникнення високої школи мюнхенської фрески у першій половині XIX ст., яка демонструвала чи не єдину в усій тогочасній Європі спробу відродження монументалізму, та ще й із застосуванням питомо німецьких прийомів, узятих із розвиненої тут ксилографії. Крім того, віддано належне представникам дюссельдорфської, берлінської й інших шкіл, які також працювали при спорудженні й оздобленні православних храмів у Німеччині (та й у Росії), передусім К. Нефу, Г. Штрайххану, Г. Вісліценусу, Д. Маршаллу.

Кожен із розділів зосібна й уся робота підсумково завершуються не вельми стислими, проте достатньо стрункими та переконливими висновками. Вони є дуже вагомими, зберігаючи значення також для аналізу німецько-руських взаємних контактів і у світському мистецтві. Найважливішим здається нам висновок про надзвичайний вплив німецького мистецтва на російське (без порівняння, більший у XIX ст., ніж французького чи англійського), внаслідок чого мистецтво Росії сприймалося зовсім своїм у Німеччині як у

церковній галузі, так і у світській. Слід погодитись і з національною ідентифікацією розглянутих В. Жердевим творів як одночасно належних і загальноруській, і спільній культурі тогочасних німецьких князівств. Завершує книгу таблиця хронології створення православних храмів у Німеччині з кінця XVIII до початку XX ст. – від перших «домових» храмів при посольствах до капітальних будівель (54 об'єкти).

Слід окремо зазначити, що монографія-альбом багато ілюстрована – близько 800 світлин, які здебільшого зібрав автор у польових дослідженнях. Також унікальні архівні світлини та креслення, виявлені у результаті ретельної роботи автора у Bundesarchiv, Landesarchiv Berlin, Klassik Stiftung Weimar (та ін.) і вперше надруковані.

Науково-допоміжний апарат монографії складається з приміток, списку використаної та цитованої літератури – близько 130 бібліографічних позицій. Від себе можу засвідчити, що фактично таких позицій понад 300, але формат і жанрове призначення книги зумовили скорочення. Найбільш вагомими в цьому списку є німецькі джерела, адже автор вільно володіє німецькою мовою.

Мої зауваження здебільшого стосуються термінологічних нюансів і дискусійних моментів. Наприклад, видалося надто узагальненим автор-

ське розуміння канону в церковному мистецтві. Автор застосовує це поняття щодо XIX ст. без усяких застережень. Між тим про «канони» ми можемо більш-менш визначено говорити хіба що в аспекті вселенських і помісних Соборів, які розглядали ці питання (п'ято-шостий «трулльський», тридентський, московський стоглавий тощо).

На мій погляд, слід обережніше вживати словосполучення «русское православное искусство в Германии». По-перше, з огляду на залучення іноетнічних майстрів, воно швидше «российское/російське», ніж «русское/руське», та й належить одночасно також і німецькій культурі. По-друге, православним його можна вважати тільки умовно – такі застереження випливають зі змісту та висновків самого В. Жердева.

Загалом же рецензована монографія заслуговує на якнайвищу оцінку через актуальність проблематики, новизну предмету й об'єкта вивчення, глибоке знання досліджуваної галузі та, не в останню чергу, завдяки поєднанню в особі автора і дослідника, і художника-практика. Усім цим зумовлена його впевненість у аналізі творів, формулюванні тез і висновків, яка переконала читача. До того ж, у по-німецькому ретельно та дбайливо зверстаному виданні високопрофесійне, навіть елегантне книжкове мистецтво сполучене з якісною поліграфією.